

รูปเคารพสำคัญชิ้นใหม่ที่ได้จากการขุดแต่งศาสนสถานประจำอโรคยาศาล ในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ดุสิต ทูมมาภรณ์*

ความนำ

ในการขุดแต่งโบราณสถานประเภทศาสนสถานประจำอโรคยาศาล(โรงพยาบาล) สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ศิลปะขอม (ราวพุทธศตวรรษที่ 18) จำนวน 6 แห่ง คือ

ปราสาทบ้านปราสาท ตำบลหินดาด อำเภอห้วยแถลง จังหวัดนครราชสีมา

ปราสาทบ้านปราสาท ตำบลเมืองปราสาท อำเภอโนนสูง จังหวัดนครราชสีมา

ปราสาทพลสงคราม ตำบลพลสงคราม อำเภอโนนสูง จังหวัดนครราชสีมา

ภูคันธนาม ตำบลยางคำ อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด

ภูโพนระฆัง ตำบลภูเก้าสิงห์ อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด

ภูสันตรัตน์ อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม

ได้พบประติมากรรมรูปเคารพสำคัญหลายองค์ ทำให้เราทราบถึงเรื่องราวเกี่ยวกับอโรคยาศาลมากยิ่งขึ้น นับเป็นความก้าวหน้าอีกขั้นหนึ่งของการศึกษาทางด้านอารยธรรมเขมรศึกษาของประเทศไทย

ประวัติความสำคัญและลักษณะโดยทั่วไป ของอโรคยาศาล

อโรคยาศาลตามความในจารึกปราสาทตาพรหมและจารึกอโรคยาศาล (กรมศิลปากร. 2529) กล่าวว่า เป็นโรงพยาบาลที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แห่งอาณาจักรเขมรโบราณสมัยเมืองพระนครได้โปรดให้สร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 18 ตามบ้านเมืองทั่วทั้งราชอาณาจักรของพระองค์ จำนวนกว่า 102 แห่ง เพื่อเป็นสถานพยาบาลประชาชน ทุกชั้นวรรณะ ผู้เจ็บป่วยทั้งทางกาย

และใจ ภายใต้บารมีของพระไภษัชยคุรุไวฑูรยะ พระพุทธเจ้าแห่งการแพทย์

ในอโรคยาศาลแต่ละแห่งโปรดให้สร้างวิหารประดิษฐานรูปพระไภษัชยคุรุไวฑูรยะ และพระชินอรุณทั้งสอง คือ พระสุริยไวโรจนจันทโรจ และพระศรีจันทรวairoจนโรหิณีตะ ผู้ทำลายโรคให้กับประชาชน พร้อมทั้งจัดให้มียา และเจ้าหน้าที่ประจำ เช่น แพทย์ พยาบาล คนจ่ายยา เป็นต้น ทั้งนี้ได้สั่งให้เจ้าเมืองที่อโรคยาศาลตั้งอยู่ เป็นผู้ดูแลรักษาและคุ้มครองอโรคยาศาล

*นักโบราณคดีชำนาญการ หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย สำนักศิลปากรที่ 12 (นครราชสีมา)กรมศิลปากร

จากหลักฐานดังกล่าว ทำให้เราทราบได้ว่า อโรคยาศาล ประกอบด้วยส่วนสำคัญ 2 ส่วนที่ตั้งอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกัน คือ โรงพยาบาลสถานที่รักษาผู้ป่วย ซึ่งอาจสร้างด้วยไม้หรือวัสดุที่ไม่คงทน แข็งแรง ปัจจุบันได้สูญหายไปหมดแล้ว กับวิหารหรือศาสนสถานประดิษฐานรูปเคารพพระไภษัชยคุรุไวฑูรยะและพระชินโรสทั้งสองประจำอโรคยาศาล ซึ่งในปัจจุบันนี้ ได้ค้นพบทั้งในดินแดนประเทศกัมพูชาและประเทศไทยที่สำคัญ เช่น ปราสาทตาพรหมเกิด ปราสาทตีวนเลสวด ในจังหวัดเสียมราฐ ประเทศกัมพูชา (ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัททดิศ ดิศกุล. 2543) ปราสาทตาเมือนโต๊ด กิ่งอำเภอพนมดงรัก จังหวัดสุรินทร์ ปราสาทเมืองเก่า อำเภอโนนสูง จังหวัดนครราชสีมา ภูฏานีเมืองพิมาย อำเภอพิมายจังหวัดนครราชสีมา ปราสาทจอมพระ อำเภอจอมพระ จังหวัดสุรินทร์ ปราสาทภู อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ กู่สันตรัตน์ อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม กู่แก้ว อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น กู่ประภาชัย อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น ภูฏานีหนองบัวราย และภูฏานีเมืองต่ำ อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ เป็นต้น

ศาสนสถานเหล่านี้ มีแผนผังคล้ายกัน คือ เป็นปราสาทขนาดเล็ก สร้างด้วยหินทรายและศิลาแลง ประกอบไปด้วย ปราสาทประธาน 1 หลัง วิหาร (บรรณาลัย) 1 หลัง กำแพงแก้วและโคปุระ (ประตู) สระน้ำรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ก่อด้วยศิลาแลง 1 สระ สระน้ำขนาดใหญ่(บา

ราย) รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า อีก 1 สระ ที่ตั้งอยู่ห่างจากตัวปราสาทไปทางทิศตะวันออกไม่มากนัก และมีระยะไม่เท่ากัน

ในการขุดแต่งโบราณสถานเหล่านี้ ได้พบประติมากรรมรูปเคารพสำคัญ ส่วนใหญ่สร้างด้วยหินทราย เช่น พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร พระรัตนไตรมหายาน พระพิมพ์ พระยมทรงกระบือ พระวัชรปาณีทรงครุฑ กลีบบนรูปเทพรักษาทิศ เช่น พระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ เทพรักษาทิศตะวันออก พระยมทรงกระบือ เทพรักษาทิศใต้ พระวรุณทรงหงส์ เทพรักษาทิศตะวันตก เป็นต้น

อย่างไรก็ตามในปัจจุบัน ยังไม่มีข้อสรุปชัดเจนในเรื่องของรูปเคารพที่เป็นประธานของศาสนสถานประจำอโรคยาศาล ที่ในจารีกระบุว่า คือพระไภษัชยคุรุไวฑูรยะ และพระชินโรสทั้งสอง จึงนับเป็นช่องว่างทางวิชาการสำคัญที่ไม่สามารถทำให้การศึกษาเกี่ยวกับโบราณสถานประเภทอโรคยาศาลครบถ้วนสมบูรณ์ได้ แม้จะมีการขุดแต่งโบราณสถานเหล่านี้เป็นจำนวนมากแล้วในดินแดนของประเทศไทย

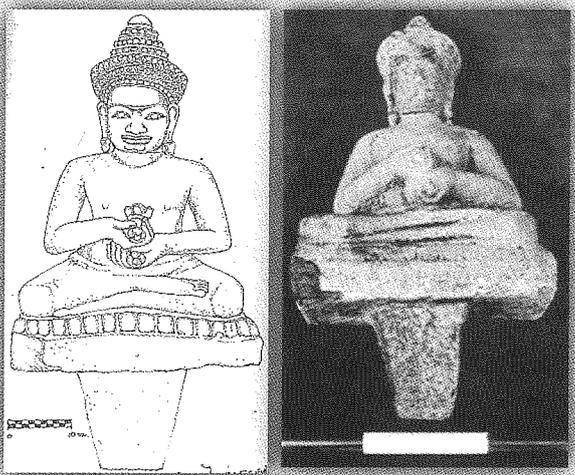
รูปเคารพสำคัญที่ค้นพบใหม่

ประติมากรรมรูปเคารพสำคัญที่ค้นพบใหม่ จากการขุดแต่งศาสนสถานประจำอโรคยาศาล มีด้วยกัน 2 ชนิด คือ 1) รูปบุคคลชั้นสูง จำนวน 3 องค์ 2) รูปพระอวโลกิเตศวร

1. รูปบุคคลชั้นสูง จำนวน 3 องค์ ที่ได้จากการขุดแต่งบริเวณมุขด้านหน้าของปราสาทประธาน ปรางค์บ้านปรางค์ และปราสาทพลสงคราม ส่วนกู่สันตรัตน์ และกู่คันธนาม ขุดพบ

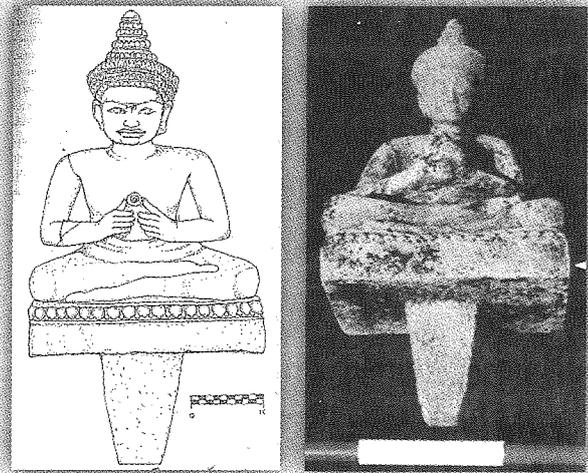
ในบริเวณด้านนอกกำแพงแก้วนั้น โดยทั่วไปมีลักษณะเหมือนกัน เพียงแต่มีขนาดแตกต่างกันเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ซึ่งในการขุดแต่งที่ปราสาทพลสงคราม ได้พบพร้อมแท่นฐานพบว่าเทพทั้ง 3 องค์ ประดิษฐานอยู่บนแท่นฐานเดียวกัน คือรูปองค์ใหญ่อยู่กลาง เทพบริวารองค์ด้านขวาถือหม้อน้ำอมฤต ส่วนองค์ด้านซ้ายถือหม้อน้ำกัมณฑล ดังนี้ คือ

รูปบุคคลองค์กลางมีขนาดใหญ่ที่สุด สูงประมาณ 45 – 47 เซนติเมตรสลักจากหินทราย แสดงเป็นรูปบุรุษ พระเศียรสวมมงกุฎมีกระบังหน้า ประดับลวดลายดอกไม้กลมมี 4 กลีบแบบบายน (ราวพุทธศตวรรษที่ 18) พระพักตร์ทรงสี่เหลี่ยมแสดงความสงบอย่างลึกซึ้ง (สมาธิ) ด้วยการหลับพระเนตร ประทับนั่งสมาธิราบบนฐานบัวพระหัตถ์ขวาดำขวือวระ (สายฟ้า) ส่วนพระหัตถ์ซ้ายถือกระดิ่งยกขึ้นในระดับพระอุระ พระหัตถ์ขวาเหนือพระหัตถ์ซ้าย ศิลปะเขมรโบราณสมัยบายน (ราวพุทธศตวรรษที่ 18)

พระไภษัชยคุรุไวฑูรยะ (องค์กลาง)

รูปบุคคลอีก 2 องค์ ขนาดเท่ากัน สูงประมาณ 39 เซนติเมตร สลักจากหินทราย มีลักษณะเหมือนกับองค์กลาง คือ แสดงเป็นรูปบุรุษทรงเครื่องอย่างกษัตริย์ พระเศียรสวมมงกุฎมีกระบังหน้า ประดับดอกไม้กลมมี 4 กลีบแบบบายน ราวพุทธศตวรรษที่ 18 พระพักตร์ทรงสี่เหลี่ยมแสดงอาการสงบอย่างลึกซึ้ง (สมาธิ) ด้วยการหลับพระเนตร ประทับนั่งสมาธิราบบนฐานบัว พระหัตถ์ 2 ข้าง ประคองหม้อน้ำยกขึ้นบริเวณพระอุระอยู่ในท่าหลังน้ำประสาทพร โดยหม้อน้ำของบุคคลองค์ด้านขวามีพวยยื่นออกจากลำตัวอันเป็นลักษณะของหม้อน้ำอมฤต (กลศ) (ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, 2527)

พระสุริยะไวโรจนะ (ด้านขวา)

ดังนั้นจึงเชื่อได้ว่า หม้อน้ำของบุคคลด้านขวา น่าจะได้แก่ หม้อน้ำอมฤต ส่วนหม้อในพระหัตถ์ของบุคคลด้านซ้าย มีรูปร่างคล้ายกัน คือ เป็นหม้อกลมหรือค่อนข้างรี มีฐาน ปากผนึ่งยื่นออกมาเล็กน้อย ซึ่งมีลักษณะเหมือนกับกับหม้อน้ำสำหรับใส่น้ำของนักบวชที่เรียกว่า

กมณฑล ส่วนน้ำที่บรรจุภายในก็คงจะเป็นน้ำ
อมฤต เช่นเดียวกันด้วยเหตุนี้จึงน่าเชื่อได้ว่ารูป
เคารพทั้ง 3 องค์นี้น่าจะเกี่ยวข้องกับการรักษา
โรค

ประติมากรรมลอยตัวหินทราย เทวรูปถือหม้อน้ำ
ประทับนั่งสมาธิราบเหนือดอกบัว

การพบรูปเคารพทั้ง 3 ดังกล่าวร่วมกันมี
ความสอดคล้องกับเรื่องราวที่ปรากฏในศิลา
จารึกอโรคยาศาลทุกหลัก เช่น จารึกเมืองทราย
พองประเทศลาว จารึกปราสาทตาเมือนโต๊ด
จังหวัดสุรินทร์ จารึกปราสาท จังหวัดสุรินทร์
จารึกเมืองพิมาย จังหวัดนครราชสีมา เป็นต้น

โดยในจารึกเหล่านี้เริ่มต้นการสรรเสริญ
พระพุทธเจ้า ผู้มีกายเป็นสาม คือ ธรรมกาย
สัมโภคกาย และนิรมานกายแล้ว จึงกล่าวถึง
พระชินะ ผู้เป็นราชาแห่งรัศมี คือ พระโกษชัยคุรุ
ไวฑูรยะ เพราะพระองค์จึงเกิดความเกษมและ
ความไม่มีโรคแก่ประชาชน ผู้ฟังแม้เพียงพระ
นามแล้วกล่าวถึงพระศรีสุริยไวโรจนจันทร์โรจิและ

พระศรีจันทร์ไวโรจนโรหิณีสะผู้ขจัดความมืด คือ
โรคของประชาชน

ในโคลกที่ 10 ได้ระบุว่า ยา (เภัช) ที่
รักษาโรคในอโรคยาศาล คือ น้ำอมฤต ความว่า
พระองค์คิดแล้วว่าแผ่นดินถูกทำให้เป็นสวรรค์
ด้วยความเจริญรุ่งเรืองต่างๆ ที่ถูกทำให้สกลปรก
ด้วยความตาย จึงแนะนำน้ำอมฤต คือ เภัชแก่
มนุษย์ผู้ที่จะต้องตายเพื่อความไม่ตาย

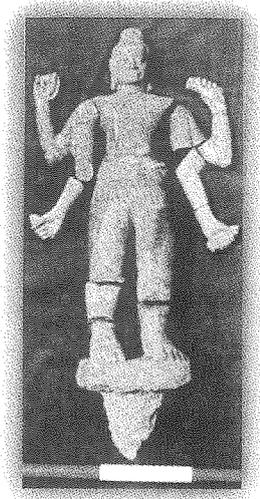
นอกจากนี้แล้วในด้านที่ 2 ยังกล่าวอีกว่า
โปรดให้สร้างรูปพระโพธิสัตว์โกษชัยคุรุ พร้อม
ด้วยชินโรสทั้งสอง (สุริยะและจันทร์ไวโรจน)
โดยรอบเพื่อสงบแห่งโรคของประชาชนทั่วไป

จากจารึกดังกล่าว เราได้ข้อมูลสำคัญ
ว่า พระพุทธเจ้าพร้อมบริวาร 3 องค์ เป็นผู้ขจัด
โรคภัยให้ประชาชน คือ พระโกษชัยคุรุ ทรงเป็น
คุรุ แพทย์ เป็นประธาน เพราะแม้ฟังเพียงชื่อ ก็
รักษาโรคภัยไข้เจ็บได้แล้ว ขณะที่พระศรีสุริยไวโร
จนกับพระศรีจันทร์ไวโรจน ตามจารึกกล่าวว่า
คือ ผู้ขจัดความมืด คือ โรคของประชาชน นั้น
น่าจะต้องมีหน้าที่หรือเป็นผู้ปฏิบัติกรในการ
รักษาโรคภัยไข้เจ็บของประชาชนด้วยเภัช (น้ำ
อมฤต) ซึ่งก็เป็นไปได้ว่า ในเทพสององค์นี้
จะต้องเกี่ยวข้องกับยา คือ น้ำอมฤต อย่าง
แน่นอน

จากหลักฐานทั้งทางด้านรูปเคารพและ
ศิลาจารึกที่กล่าวมาแล้วข้างต้น สอดคล้องกัน
เป็นอย่างดีที่พอจะสันนิษฐานได้ว่า อาณาจักร
เขมรสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้นับถือว่ารูป
บุคคลที่ถือวัชระกับกระดิ่งเป็นพระโกษชัยคุรุ ผู้
เป็นประธานแห่งศาสนสถานประจำอโรคยาศาล

ขณะที่บุคคล 2 องค์ที่พบร่วมกัน องค์ด้านขวาที่ถือ อมฤตกลศ น่าจะได้แก่ พระศรีสุรยไวโรจน ส่วนองค์ด้านซ้ายก็ถือ กัมณทูล (หม้อน้ำ) น่าจะได้แก่พระศรีจันทรไวโรจน ตามจารึกอโรคยาศาลที่ระบุว่า เป็นผู้ขจัดโรคภัยให้แก่ประชาชนซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับสภาพที่พบรูปเคารพทั้ง 3 มักจะพบร่วมกันอยู่บนแท่นฐานเดียวกันในบริเวณปราสาทประธาน ด้วยเหตุนี้แต่เดิมเทพทั้ง 3 องค์นี้ จะต้องประดิษฐานบนแท่นฐานเดียวกัน ภายในปราสาทประธานในฐานะประธานการรักษาโรคแห่งศาสนสถานประจำอโรคยาศาล ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้ คล้ายกับคติการนับถือพระไภษัชยคุรุในจีนมาก โดยในจีนนับถือว่าพระองค์ทรงเป็นหมอยาหรือคุรุแพทย์ ผู้เป็นใหญ่ทางด้านทิศตะวันออก (เสถียร พันธรังสี. 2543) ขณะที่ในธิเบตไม่นิยมเคารพพระไภษัชยคุรุมากนัก มีบิรวารสองคนที่ช่วยเหลือในการรักษาผู้เจ็บป่วย นามว่า แสงตะวันฉายไกล (สุริยะ) และแสงเดือนฉายไกล (จันทร) (เสถียร โภเศศ - นาคะประทีป. 2540) เพียงแต่รูปเคารพจะนิยมทำเป็นรูปนักบวชมากกว่าทรงเครื่องแบบกษัตริย์เท่านั้น

2. รูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร พบ 2 รูปแบบ คือ พระอวโลกิเตศวร 4 กร ประทับยืน และพระอวโลกิเตศวรประทับนั่งท่าขัดสมาธิเพชร พร้อมด้วยพระยมทรงกระบือเทพแห่งความตาย และพระโพธิสัตว์วัชรปาณีทรงครุฑ

ประติมากรรม
ลอยตัวหินทราย
รูปพระโพธิสัตว์
อวโลกิเตศวร 4 กร

พระอวโลกิเตศวร 4 กรพบจำนวน 3 องค์ จากการขุดแต่งภายในห้องโคปุระ กุสันตรัตน์ 1 องค์ กุโพนระฆัง 1 องค์ และกุคั่นธนาม 1 องค์ มีลักษณะและขนาดเหมือนกัน สูงประมาณ 96 เซนติเมตร โดยสลักจากหินทราย เป็นรูปบุรุษ มุ่นมวยผมทรงกระบอก มีพระอมิตาภะประทับนั่งปางสมาธิ พระพักตร์แสดงอาการสงบ (สมาธิ) หลับพระเนตร ประทับยืน พระหัตถ์ขวาบนถือลูกประคำ พระหัตถ์ขวาล่างถือดอกบัว พระหัตถ์ซ้ายบนถือคัมภีร์ พระหัตถ์ซ้ายล่างถือหม้อน้ำ นุ่งผ้าซีกชายผ้าเป็นรูปหางปลาสั้น ศีลปะเขมรโบราณสมัยบายุน ราวพุทธศตวรรษที่ 18

ประติมากรรมนูนสูง
รูปพระโพธิสัตว์ 4 กร

พระอวโลกิเตศวร 4 กร ประทับนั่งท่า
ขัดสมาธิเพชรพบจำนวน 2 องค์ จากการขุดแต่ง
ภายในห้องบรรณालัย ภูโพนระฆัง และบรรณา
ลัยกู่สันตรัตน์อย่างละองค์ มีลักษณะและขนาด
เหมือนกัน สูงประมาณ 47 เซนติเมตร โดยสลัก
จากหินทราย เป็นรูปบุรุษ มุ่นมวยผม
ทรงกระบอกมีพวงประคำรัดรอบ ไม่มีรูปพระอมิ
ตาภะ พระพักตร์แสดงอาการสงบ (สมาธิ) หลับ
พระเนตรประทับนั่งสมาธิเพชร พระหัตถ์ขวาบน
ถือลูกประคำ พระหัตถ์ขวาล่างประทานพร (วร
มุทรา) พระหัตถ์ซ้ายบนถือสังข์ ส่วนพระหัตถ์
ซ้ายล่างถือคทา ศิลปะเขมรสมัยบายันราวพุทธ
ศตวรรษที่ 18 แม้ว่าบนมุ่นมวยผมทรงกระบอก
จะไม่มีพระอมิตาภะ สัญลักษณ์สำคัญของ
พระอวโลกิเตศวร ก็ตาม แต่จากลักษณะของ
สิ่งของที่ทรงถือ เช่น พวงประคำ สังข์ คทา
ตลอดจนพระหัตถ์แสดงปางวรมุทรา หรือการ
ทรงเครื่องแบบนักบวช เป็นต้น ก็เป็นลักษณะ
ของพระอวโลกิเตศวร ด้วยเช่นกัน และที่สำคัญ
จากที่ได้เดินทางไปดูงานด้วยการอนุรักษ์โบราณ
สถานท้องถิ่นการอุปสรา เมืองเสียมเรียบประเทศ
กัมพูชา เมื่อปี 2548 พบว่า ในอาคารเก็บ
โบราณวัตถุ พบประติมากรรมแบบเดียวกันนี้
จำนวนมากมีหลายขนาด บนมุ่นมวยผมมีรูป
พระอมิตาภะประดับ แสดงว่าเป็นรูปพระอวโลกิ
เตศวร อย่างชัดเจน และยังนับถือว่า ปางวร
มุทรานี้มีน้ำอมฤต (ยา) ไหลออกมาจากพระหัตถ์
ของพระองค์ เพื่อคอยช่วยเหลือผู้ที่ตายไปแล้ว
โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เปรตสุนัขมูข ซึ่งได้ยกปากขึ้น

ไปยังพระหัตถ์ของพระองค์ (ศาสตราจารย์
หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล. 2527)

ตามประวัติกล่าวว่า พระอวโลกิเตศวร
ทรงถือกำเนิดจากพระธยานิพุทธ อมิตาภะ และ
นางปาณฑา เนื่องจากพระธยานิพุทธอมิตาภะ
เป็นธยานิพุทธประจำกัลป์ปัจจุบัน คือ ภัทรกัลป์
ดังนั้นพระองค์จึงทรงเป็นพระโพธิสัตว์ ผู้คุ้มครอง
ดูแลสัตว์โลกในยุคนี้ (ผาสุข อินทราวุธ. 2530)
คือ ในช่วงพระมานุชิพุทธ (โคตมพุทธ) นิพพาน
ไปแล้ว จนกว่าจะมีพระมานุชิพุทธ องค์ใหม่
(พระศรีอาริยมุตไตรย) มาตรัสรู้จึงจะหมด
หน้าที่ทรงมีปางต่างๆ มากถึง 108 ปางที่สำคัญ
เช่น โลกนาถ ไตรโลกยคังวร สุกตีสันทรศนะ
 เป็นต้น ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงได้รับการเคารพ
อย่างสูง ในทุกประเทศที่นับถือศาสนาพุทธลัทธิ
มหายาน รวมทั้งอาณาจักรเขมรโบราณ สมัย
พระเจ้าชัยวรมันที่ 7

สรุป

ด้วยเหตุนี้ จึงอาจสันนิษฐานได้ว่า

1. รูปบุคคลทั้งสามที่ได้จากการขุด
แต่งศาสนสถานประจำโรคยาศาลดังกล่าว
องค์กลางที่มีขนาดใหญ่ที่สุด ทรงถือวัชระและ
กระดิ่ง น่าจะได้แก่พระโภษัชยคุรุ ส่วนรูป
เคารพองค์ด้านขวาที่ถือหม้อน้ำอมฤต (กลศ)
น่าจะได้แก่พระสุริยะไวโรจน ส่วนองค์ด้านซ้ายที่
ถือกมณฑล (หม้อน้ำนักบวช) น่าจะได้แก่พระ
จันทรไวโรจน และทั้งสามองค์นี้คงประดิษฐาน
อยู่บนแท่นฐานเดียวกันภายในปราสาทประธาน

ในฐานะประธาน (ในการรักษาโรค) ของศาสนสถานประจำโรคยาศาล

2. พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร มี 2 รูปแบบ

2.1 พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรประทับยืนอยู่ในห้องกลางโคปุระทางเข้า มีบทบาทในฐานะผู้คุ้มครองศาสนสถาน

2.2 พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร 4 กรประทับนั่ง พระหัตถ์ขวาล่างแสดงปางประทานพร(วรมุทรา)พระหัตถ์กรพระบือเทพแห่งความตาย และพระวัชรปาณีทรงครุฑ อยู่ภายในบรรณาลัย ซึ่งเทพกลุ่มนี้เกี่ยวข้องกับการช่วยเหลือคนที่ตายไปแล้ว

3. การรักษาผู้เจ็บป่วยของโรคยาศาลนั้น มีลักษณะพิเศษยิ่งกว่าที่ใดๆ คือ รักษาทั้งคนเป็น และคนที่ตาย

3.1 คนเป็นหรือคนที่เจ็บป่วยมารักษาที่โรคยาศาลแล้วรักษาหายก็กลับบ้านไป

3.2 คนตาย คือ คนที่มารักษาที่โรคยาศาลแล้วแม้จะตาย แต่ก็ได้ขึ้นสวรรค์ไม่ตกนรก เพราะจะมีพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร พระยม และพระโพธิสัตว์วัชรปาณี คอยคุ้มครองวิญญาณให้ไปสู่ดินแดนสุขาวดีของพระอมิตาภะ ซึ่งเป็นสวรรค์ที่สุขสนุกกว่าที่ใดๆ

บรรณานุกรม

- ผาสุก อินทราวุธ. (2530). พุทธศาสนาและประติมานวิทยา. กรุงเทพฯ : แผนกบริการกลางสำนักอธิการบดีมหาวิทยาลัยศิลปากร.
- เสถียรโกเศศและนาคะประทีป. (2540). ลัทธิของเพื่อน. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์พิราพ.
- เสถียร พันธรังสี. (2543). ศาสนาเปรียบเทียบ. กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล. ศ.จ.มจ. (2524). พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรอินเดีย. พระนคร : องค์การค้ำของคุรุสภา.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศ.จ.มจ. (2543). ประวัติเมืองพระนคร, กรุงเทพฯ : มติชน.
- สำนักศิลปากรที่ 12 นครราชสีมา. (2545). รายงานชุดแต่งปรารงค์บ้านปรารงค์ ตำบลหินดาด อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดนครราชสีมา. (อัดสำเนา)
- สำนักศิลปากรที่ 12 นครราชสีมา. (2546). รายงานชุดแต่งปราสาทพลสงคราม ตำบลพลสงคราม อำเภอนนสูง จังหวัดนครราชสีมา. (อัดสำเนา)
- ศิลปากร,กรม.(2529). จารึกในประเทศไทย เล่ม 4. กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์.